

УДК 911.3:33 - 032.35(447.8)

ЛЬВІВСЬКО-ВОЛИНСЬКИЙ ВУГІЛЬНИЙ БАСЕЙН ЯК ПРОМИСЛОВИЙ РАЙОН

А. Манько

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, 79000, м. Львів*

Розглянуто актуальні економічні проблеми розвитку Львівсько-Волинського вугільного басейну. Окреслено головні аспекти, за якими Львівсько-Волинський вугільний басейн трактується як промисловий район.

Ключові слова: промисловий район, вугільна промисловість, Львівсько-Волинський вугільний басейн.

Промисловість – провідна галузь господарства, що визначає розвиток, розміщення і територіальну організацію всіх інших галузей матеріального виробництва, невиробничої сфери і населених місць. Під впливом промисловості виникають нові міста, селища міського типу, люди освоюють нові джерела сировини, палива й енергії, розвивають систему шляхів сполучення. Саме тому районування промисловості необхідно розглядати як засіб удосконалення територіальної організації продуктивних сил суспільства і метод наукового вивчення системи індустріальних районів, вузлів, центрів.

Львівсько-Волинський вугільний басейн зароджувався в контексті економічної політики тодішнього Союзу щодо створення паливної бази для потреб західних областей України, Прибалтики, Білорусі, Молдови. Раніше вугілля на ці території доставляли з Донбасу і Польщі. Нині басейн є паливною базою лише Західної України і потребує реорганізації. Головна проблема – трансформація і реорганізація структури промисловості Львівсько-Волинського вугільного басейну.

Головним районоутворювальним чинником прийнято вважати географічний поділ праці, унаслідок якого кожна галузь закріплюється за певними районами країни. Географічний розподіл праці глибоко проаналізував М.М. Баранський, який розглядав цей процес як просторову форму суспільного розподілу праці [1].

На думку С.І. Іщука, важливий чинник промислового районоутворення – територіальна концентрація. На відміну від концентрації галузей, що виражається у зосередженні виробництва на великих підприємствах, територіальна концентрація – це процес зосередження промислових підприємств на певній території (у межах мікрорайону, мезо- або макрорайону) [5, с. 117].

У 2001 р. вийшла книга В. Вербиченка “Львіввугілля: тепло “сонячного каменю””. Ця праця містить унікальні фотографії, картосхеми і статистичні дані, що стосуються Львівсько-Волинського вугільного басейну загалом та кожної шахти зокрема.

Практичне вирішення завдань промислового районування значно пов'язане з формуванням промислових районів і вузлів та прогнозуванням їхнього розвитку. Мета створення промислових комплексів – раціональне освоєння території, природних, матеріальних і трудових ресурсів, а також досягнення додаткового економічного ефекту

завдяки взаємопов'язаного розміщення промислових об'єктів та інфраструктури. Треба розглянути еволюцію Львівсько-Волинського вугільного басейну, простежити зміни, які відбулися, запропонувати трансформацію і реорганізацію структури промисловості Львівсько-Волинського басейну, адже в такому стані, як сьогодні, басейн не може функціонувати. Для того, щоб змінити структуру промисловості басейну, потрібні інвестиції – як вітчизняні, так і з-за кордону. Також необхідне втручання держави й міністерства палива та енергетики, тому що самі підприємства басейну не зможуть вийти зі скрутного становища.

Процес концентрації промислового виробництва пов'язаний з його комбінуванням – розвитком стійких технологічних зв'язків у системі підприємств-комбінатів та між різними підприємствами, що розміщені блоками. Комбінування сприяє комплексуванню промислового виробництва завдяки розвитку технологічних зв'язків у разі послідовної обробки сировини та виробничих відходів, а також зв'язків між взаємодійними галузями. Комбінування і концентрація промисловості тісно взаємопов'язані, бо в деяких галузях (чорна металургія, хімія, текстильна промисловість) завдяки розвитку виробничих зв'язків на засадах комбінування зростає концентрація виробництва, формуються потужні локальні промислові комплекси.

Важливими чинниками промислового районоутворення є спеціалізація і кооперування виробництва. Спеціалізація зумовлює значні зміни у розміщенні промисловості: з одного боку, вона розділяє підприємства з певним виробничим профілем, а з іншого – приводить до концентрації спеціалізованих підприємств у межах промислового комплексу. Якщо спеціалізація диференціює розміщення промислових підприємств, то кооперування, навпаки, інтегрує спеціалізовані підприємства у промислових центрах, вузлах і районах. Очевидно, що спеціалізація і кооперування виконують важливу комплексуючу функцію в процесі формування промислових районів.

Промислове районоутворення перебуває під впливом природних чинників, завдяки яким промислові підприємства тяжіють до джерел мінеральної сировини, водних, гідроенергетичних, лісових та інших ресурсів. Наприклад, завдяки заляганням покладів мінеральної сировини сформувалися відомі промислові райони – Донбас, Придніпров'я, Львівсько-Волинський. Якщо мінерально-сировинні ресурси відіграють ключову роль у формуванні будь-якого району, то такі утворення називають промисловими комплексами мінеральної орієнтації.

Необхідно також враховувати демографічні чинники промислового районоутворення (кількість населення, його функціональну структуру, трудові ресурси та рівень їхньої кваліфікації) [1, с. 118]. У районах з високою щільністю населення і значними трудовими ресурсами виникають сприятливі передумови для розвитку трудомістких галузей промисловості, а в районах з дефіцитом трудових ресурсів, навпаки, трудомісткі виробництва розвивати недоцільно.

У разі оцінювання найважливіших чинників промислового районоутворення необхідно зазначити, що промислові райони формуються у певних соціально-економічних умовах, які мають вирішальний вплив на їхній розвиток. Природні умови і ресурси – це та об'єктивна основа промислового районоутворення, завдяки якій формуються промислові центри і вузли ресурсної орієнтації. Вони опосередковано впливають на районоутворення, однак у багатьох випадках цей вплив буває досить сильним. Зокрема завдяки природним мінеральним і сільськогосподарським ресурсам складається виробничий напрям спеціалізації господарства, формується структура вивезення і ввезення певних видів продукції.

Промислове районування ґрунтується на головних принципах (загальновизначених положеннях, правилах), якими необхідно керуватися. Дотримання головних принципів промислового районування – це обов’язкова умова наукового і практичного напрямів дослідження. Принципи промислового районування розробляються на засадах об’єктивних закономірностей районування, вони є конкретною формою їхнього прояву. Закономірності є критеріями загальнішого порядку. На підставі їхнього виявлення формують певні закони.

Загальним принципом промислового районування, на думку С.І. Іщука, є принцип об’єктивності. Його суть зводиться до того, що будь-який промисловий район має об’єктивну основу – територіально-промисловий комплекс. Використання цього принципу дає змогу виділити райони, що існують реально, тобто об’єктивно [1, с. 118]. Отже, завдання дослідника полягає в тому, щоб на підставі об’єктивної картини розміщення промислового виробництва виявити форми його територіального зосередження – центри, вузли, райони.

Одним з важливих принципів промислового районування є економічний. Він передбачає досягнення економічних вигод шляхом підвищення продуктивності праці в системі виділення районів, вузлів і центрів на засадах найраціональнішого використання їхніх матеріальних, природних і трудових ресурсів, а також вигод економіко-географічного положення. Економічний принцип передбачає комплексний розвиток промислових районів і вузлів, їхню спеціалізацію в масштабах усієї країни.

У разі виділення промислових районів, необхідно враховувати три періоди їхнього формування – минулий, сучасний і майбутній. До цього зобов’язує принцип розвитку. Відомо, що цьому принципу значну увагу приділяв М.М. Колосовський, який виділив п’ять ступенів розвитку господарства економічних районів: резервні території, райони піонерного (у початковій стадії) економічного розвитку, райони розвитку великих осередків господарства, райони потужних осередків господарського розвитку, сформовані райони. Принцип розвитку не суперечить принципу об’єктивності, бо промислові райони завжди проходять певні стадії в процесі становлення [6, с. 221].

Винятково важливу роль у разі виділення промислових районів відводять принципу промислового тяжіння (гравітації). Територія промислового району завжди формується навколо районуотворювального ядра. Особливо це характерно для промислових вузлів, що мають зону впливу ядра на периферію. Ядрами промислових районів є великі районуотворювальні центри – локальні промислові комплекси. Поблизу великих центрів розміщені міста, селища міського типу, що входять, як звичайно, в зону абсолютного тяжіння (мають інтенсивні трудові, виробничі, побутові зв’язки з ядром). Часто вони відіграють роль супутників великих промислових міст зі значною маятниковою міграцією. Однак межі промислових районів проводять поза зонами переважного тяжіння, бо їх утворюють з урахуванням адміністративних меж. Виділення промислових районів у межах обласних адміністративних утворень сприяє раціональному територіальному управлінню і прогнозуванню їхнього розвитку [5, с. 119]. Адміністративне оформлення промислових районів свідчить про потребу врахування єдності адміністративно-територіального поділу і промислового районування.

Зазначимо, що адміністративний принцип виділення промислових районів можна застосувати лише до інтегральних (багатгалузевих) утворень. Щодо галузевих спеціалізованих районів він не діє, бо ці райони можуть охоплювати ареали підприємств спеціалізованих галузей, що виходять далеко за межі адміністративних одиниць. На підставі промислового тяжіння виділяють також принцип локалізації (компактності)

промислових районів і вузлів. Локалізоване розміщення промислових об'єктів веде до зниження витрат енергії, сировини, транспорту, інфраструктури. За відповідної сумісності промислових підприємств можна говорити про ефективність локальних і регіональних промислових комплексів.

Промисловий район – це інтегральний економічний район з переважним значенням промислового виробництва як головної галузі виробничої спеціалізації [7]. Територіальну структуру промислового району становлять промислові вузли, промислові центри і промислові пункти з розвинутою інфраструктурою.

Таксономічна система промислового районування охоплює такі одиниці: промисловий пункт, промисловий центр, промисловий вузол і промисловий район.

Окремі таксономи відрізняються один від одного кількістю і якістю. Однак між усіма таксономічними одиницями від промислового пункту до промислового району є взаємозв'язки. Наприклад, промисловий пункт у міру насичення виробничими об'єктами може перерости у промисловий центр, а той з часом за сприятливих умов розвитку переростає у промисловий вузол. Система взаємопов'язаних пунктів, центрів і вузлів утворює промисловий каркас територіальної структури промислових районів.

Також промисловий район розглядають як галузевий економічний район, який утворюється виробничими взаємозв'язками підприємств однієї або кількох галузей промисловості. В Україні чітко визначилися вугільно-металургійний, металургійний, залізорудний, нафтогазовий, лісопромисловий, бурякоцукровий, олійницькі, плодоовочеконсервні та інші галузеві промислові райони.

Спробуємо розглянути територіальну структуру промислового району. Як зазначено вище, територіальну структуру промислового району формують промислові вузли, промислові центри і промислові пункти. На думку Е. Алаєва, промисловий вузол – це блок промислових підприємств, які мають між собою виробничі зв'язки [8, с. 12].

Промисловий вузол – зосередження на обмеженій території виробничо-територіального поєднання підприємств, що склалося історично або формується планомірно. Підприємства промислового вузла об'єднані між собою економічними і виробничими зв'язками, єдиною виробничою та соціальною інфраструктурою.

Це забезпечує в межах промислового вузла ефективніше використання економічних і природних ресурсів, застосування ресурсозберігальних і безвідходних технологій і в кінцевому підсумку – ефективніший випуск промислової продукції порівняно з окремо розміщеними підприємствами.

Промисловий вузол охоплює один значний або кілька близько розташованих промислових центрів і промислових пунктів у межах локальної системи розселення. Економічні та виробничо-технічні зв'язки між підприємствами промислового вузла виявляються у спільності використання місцевих природних і трудових ресурсів, єдності допоміжних підприємств, комунікацій, кооперуванні, комбінуванні виробництва. В Україні склалися історично і формуються понад 70 промислових вузлів у всіх економічних районах. Найбільшими промисловими вузлами є Донецько-Макіївський, Криворізький, Запорізький, Дніпропетровський, Дніпродзержинський, Київський, Харківський.

Промисловий центр – місто або селище міського типу, де зосереджено кілька промислових підприємств, які є головною спеціалізованою містоутворювальною галуззю; одна з територіальних форм промислово-територіальних комплексів [7].

В економічній географії промисловий центр і промислові пункти розглядають як точкові територіально-виробничі комплекси (ТВК) або їхні зародки, які виникають на

базі елементарних виробничих комплексів. Поряд з головною промисловою центри виконують інші функції – адміністративні, політичні й організаційно-господарські щодо навколишньої території (торгівельно-розподільчі, управлінські, культурно-освітні тощо). Промислові центри бувають великі, середні й малі. Критерії визначення цих груп – обсяг промислової продукції, кількість зайнятих у промисловості, вартість основних промислових виробничих фондів. Застосовують і показник кількості жителів.

За галузевою спеціалізацією розрізняють гірничопромислові, металургійні, машинобудівні, лісопромислові та інші центри. Серед них виділяють більш диференційовані види промислових центрів за належністю підприємств до тієї чи іншої конкретної галузі промисловості. Промислові центри бувають одногалузеві, малогалузеві, а також багатогалузеві, які часто стають промисловими вузлами. В Україні (1990) з 436 міст переважно промислові функції мали понад 240, з них багатогалузеві промислові центри (частина зайнятих у промисловості – понад 30%) становили 49%, малогалузеві – 31%, одногалузеві – 20%. До одногалузевих належать малі й невеликі міста з населенням до 50 тис. осіб, у яких розвинута лише одна галузь.

Промисловий пункт – промислове підприємство разом з поселенням, яке виникло при ньому. В географії його розглядають як приклад простого (елементарного) виробничого комплексу. Здебільшого, такі промислові пункти складаються з одного підприємства і пов'язаних з ним елементів невиробничої сфери. На відміну від промислового центру, промисловий пункт, як звичайно, не має тісних економічних зв'язків з навколишньою територією.

Численні промислові пункти формуються при кількох дрібних підприємствах або при великих сучасних новобудовах, які здебільшого, у процесі розвитку перетворюються на значні промислові центри. Близько розташовані промислові пункти (у зонах промислових агломерацій) зливаються, утворюючи міста, які потребують значних містобудівних реконструкцій. Вони характерні для гірничопромислових районів України, зокрема Донбасу (Луганська та Донецька області).

Отже, промисловим районом є інтегральний економічний район з переважанням промислового виробництва, територіальну структуру якого формують промислові вузли, промислові центри і промислові пункти.

Оскільки Україна найближчим часом не зможе, з низки причин, збільшити видобуток альтернативних вугіллю енергоносіїв (нафти та газу), то головним завданням стає збільшення вугледобутку до 150 млн т у рік з забезпеченням цінової конкуренції на світовому ринку і доступу до нього. Це потребує скорочення собівартості вугілля шляхом залучення інвестицій на перспективні шахти, закриття безперспективних (близько 60 з 190 експлуатованих шахт), частка яких у загальному вугледобутку незначна (3–4%). Усі ці проблеми стосуються Львівсько-Волинського вугільного басейну.

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Баранський Н.Н. Экономическая география // Экон. картография. – М.: География, 1956.
3. Вербиченко В. Львіввугілля: тепло “сонячного каменю”. – Львів, 2001. – 255 с.
4. Географічна енциклопедія України. У 3 т. – К.: УРЕ, 1989, 1990, 1993.
5. Довідник директора шахти / За ред. Я. Наливайка – Львів, 2001. – 176 с.
6. Заставний Ф.Д. Край вугілля, нафти, газу. – Львів, 1961. – 182 с.
7. Іщук С.І. Географія промислових комплексів. – К.: ІСДО, 1993. – 136 с.
8. Колосовський Н.Н. . Теория экономического районирования. – М.: Мысль, 1969. – 336 с.

LVIV-VOLYN COAL BASIN AS INDUSTRIAL AREA**A. Man'ko**

*Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko St., 41, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

Urgent economical problems of development of Lviv-Volyn Coal Basin have been considered. Basic points of view on the Basin as on economical area have been presented.

Key words: industrial area, coal mining, Lviv Volyn Coal Basin.

Стаття надійшла до редколегії 23.07.2007

Прийнята до друку 20.09.2007